

Andrej Studen

Delavstvo, alkoholizem in delavske gostilne v dobi meščanstva

Ugotovitev, da je socialna in kulturna zgodovina alkoholizma šele nedavno in izjemno počasi pritegnila pozornost slovenskega zgodovinarja ne glede na to, da je ravno alkoholizem za naše kraje tipična socialna bolezen in da je »žeja« našim ljudem tako rekoč prirojena, je morda več kot samo osupljiva.¹ Tudi zaradi tega naj bi pričujoča razprava prispevala vsaj droben kamenček v širši mozaik te izjemno široke in doslej vse preveč prezrte in zapostavljene problematike, ki je odločilno zaznamovala tudi sam proces modernizacije v dobi meščanstva.

Doba uveljavljanja družbeno vodilnega modela meščanstva, ki sovпада tudi z dobo postopnega uveljavljanja strojev in industrijske družbe, je seveda dala svoj pečat tudi preživljanju prostega časa.² Tudi tistega v gostilnah in kavarnah, v javnih prostorih, kjer so se točile alkoholne pijače. V družbi novega meščanstva, ki je odločilno zaznamovalo dolgo 19. stoletje, je namreč – potem ko je postopoma usahnila meščanska družabnost v salonih – na področju družabnega življenja v gostilnah in kavarnah zavladal »značilen strah pred mešanjem spolov, pred oblikami družabnosti, ki se jih udeležujejo

---

¹ Zanimanje za zgodovino alkoholizma je imelo npr. donedavna le obrobni pomen tudi v francoskem zgodovinarstvu: Thomas Brennan, *Towards the cultural history of alcohol in France*. V: *Journal of social history*, 2001, str. 71.

² Gorazd Makarovič, *Slovinci in čas*. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Ljubljana, 1995, str. 245.

tako moški kot ženske.«³ V stoletju meščanstva se je pravzaprav na področju gostinstva izoblikoval in utrdil dvojni sistem družabnosti. Za meščansko javnost so bila značilna stalna moška omizja v »boljših« gostilnah. Moški iz vrst meščanstva so posedali tudi v kavarnah, ženske pa so morale ostati doma, v sferi zasebnosti. Na drugi strani pa so se kot kraj družabnosti pojavile gostilne za proletarsko javnost.⁴

Spremembe v ekonomsko-socialnem življenju, procesi industrializacije, deagrarizacije, urbanizacije in modernizacije načina življenja ter postopno nastajanje in vse močnejše prodiranje potrošniške družbe kot tudi spremembe na področju organiziranja javnosti so sodoločali tudi pri vzpostavitvi funkcije gostiln v okviru dvojnega sistema družabnosti. V meščanski družbi se je življenje prostorsko in časovno razcepilo na delo in prosti čas, družabnost ni bila več vpletena in vključena v delovno življenje, temveč se je izluščila v samostojen sektor. »Ekspanzija, diferenciacija in višanje kvalitete znotraj gostinstva so krepili njegov komercialni značaj. /.../ Javno-gospodne funkcije srednjeveških gostiln so povsem izginile, komunikativni aspekti gostiln so se pomaknili v ozadje.«⁵

Kakor hitro sta bila življenjski in delovni svet relativno strogo ločena, pa je nekako samoumevno naraščala tudi nujnost po nekem institucionaliziranem prostoru srečevanja, kjer bi lahko zadovoljili potrebe po stikih in komunikaciji. Medtem ko lahko označimo delo v predindustrijski družbi za bolj komunikativno,

---

³ Beatrix Bener, *Männerort Gasthaus? Öffentlichkeit als sexualisierter Raum*, Frankfurt am Main / New York, 1997, str.65.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam, str. 66. O novoveških gostilnah predindustrijske in predmeščanske dobe lahko zapišemo, da so bile tako v mestih kot na podeželju pomembni centri komunikacije in družabnosti. Podobno kot cerkev je bila tudi gostilna javni prostor. Pomembno je, da je gostilna predstavljala kraj, kjer ni bilo načelnih kriterijev izključevanja niti po socialnem statusu niti po spolu. Čeprav so se v njej po navadi zbirali ljudje iz bližnje sosesčine in se srečevali ob običajnih mizah, »publika v njej v principu ni bila zaprta oziroma zaključena. Tako so gostilne kot centri komunikacije omogočile izmenjavo novic med domačim in zunanjim svetom, med lokalnim in nadregionalnim, med kmečkimi in mestnimi krogi.« Susanne Rau und Gerd Schwerhoff, *Öffentliche Räume in der Frühen Neuzeit. Überlegungen zu Leitbegriffen und Themen eines Forschungsfeldes*. V: Susanne Rau und Gerd Schwerhoff (Hrsg.), *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien, 2004, str. 27.

bi delo v industrijski družbi težko povezali s komunikativnostjo. Spomnimo samo na t. i. discipliniranje časa s stalno prisotno kontrolno uro ali pa na discipliniranje dela s produkcijo na tekočem traku. Za moderni svet pa je poleg tega značilno tudi postopno praznejše podeželja in rast mest, torej urbanizacija in z njo vzpostavljena vse večja anonimnost posameznikov, kot tudi zamenjava večje predindustrijske velike družine z majhno jedrno družino ter ločitev delovnega mesta od stanovanja. Vse to so bili nadaljnji vzroki za nujnost izoblikovanja posebnega gostinskega družabnega prostora za srečanja in pogovore. Znamenje industrijske družbe in dobe meščanstva je torej omenjeni na novo izoblikovani dvojni sistem družabnosti. Gre za pojem, ki »opisuje restriktivnost razmejevanja neke v razrede razcepljene družbe, ki jo fevdalni družabni red z istočasnostjo visoke in ljudske kulture v takšni ostrini ni poznal. Delitev gostinstva na meščansko (kavarno) in proletarsko kulturo (gostilna) označujejo družbeno strukturirane razredne razlike.«⁶

Za proletarske moške je bilo obiskovanje gostiln kot družbeno priznana oblika organiziranja prostega časa nekaj povsem običajnega. Ritualni kozarček po koncu delovnega časa je veljal za nenapisano moško pravico. To je bila pravzaprav na novo pridobljena svoboščina tovarniških delavcev, ki so lahko izkoristili svoj prosti čas tako, kot so želeli. Ne zemljiški posestniki ne rokodelski mojstri delavcem odtlej niso več predpisovali, koga naj ljubijo ali poročijo, kje naj se zabavajo in kdaj ali kaj lahko popijejo in koliko. »Prvič v zgodovini je čas po delu pripadal samo njim, in prav tako prvič so samo oni odločali, na kakšen način bodo razpolagali z zasluženim denarjem. /.../ Proletarcu odslej ni bilo več potrebno čakati niti na skupno praznično oz. slavnostno priložnost, niti ni bil več odvisen od prispevka svojega delodajalca. S tem ko je dobival redno plačilo za svojo prodano delovno silo, je zdaj samo on odločal, kdaj, kje, s kom, kako pogosto in kako intenzivno se misli vdajati mučnemu poželenju svoje žeje.« V okviru masovne potrošnje pa je bilo žganje skorajda prvi artikel, »ki je bil

⁶ Bener, Männerort Gasthaus?, str. 66.

proletarcem ponujen v raznoterih oblikah, na različnih mestih in po najzapeljivejših cenah«. ⁷

Poleg družabnosti se je v gostilnah začelo razvijati tudi socialistično gibanje, pa diskurz o tako imenovane alkoholnem vprašanju. Medtem ko je bila delavska gostilna za aktiviste socialističnega gibanja nenadomestljiv kraj za politično delovanje in pridobivanje novih članov, ⁸ je bila za privrženca gibanja treznosti in abstinence »sinonim za vse nevarnosti alkohola, tarča njegove agresivnosti in svarilni primer za njihove zahteve«. ⁹ Gostilne kot dvojni kraj vsakdanjika so namreč predstavljale nekakšno vmesno postajo med delom in prostim časom in tam v primerjavi s tovarno tudi ni veljala delavska hierarhija med delavci.

Delavske gostilne seveda niso bile privlačen kraj za delavce samo zaradi tega, ker se je tam lahko popivalo. Navsezadnje bi lahko potrebo po alkoholu potešili tudi doma, čeprav ne tako nemoteno. »Delavska gostilna je bila eden redkih, javnozabavnih krajev, ki je bil za proletarce dostopen in kjer so zmogli plačilo. Druge aktivnosti prostega časa kot šport, dodatno izobraževanje v ustanovah in različne oblike zabave (gledališče, variete) so bile za široke mase konec 19. stoletja ali še nedostopne ali za povprečnega delavca z družino močno predrage.« ¹⁰

Delavska gostilna je v okviru žalostnih razmer delavstva igrala posebno vlogo. »Gostilna in žganjarna sta si /namreč/ ob utesnjenosti stanovanj in siceršnjem pomanjkanju srečevališč pridobili bistveno funkcijo organiziranja prostega časa, društvenega življenja in

---

⁷ Regina und Manfred Hübner, Trink, Brüderlein, trink. Illustrierte Kultur- und Sozialgeschichte deutscher Trinkgewohnheiten, Leipzig, 2004, str. 144.

⁸ Za primer lahko vzamemo npr. začetke delavskega gibanja v Mariboru, o katerih podrobno piše Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana, 1979. Tako se je 2. avgusta 1868 se je 18 predstavnikov delavcev zbralo na vrtu gostilne Adolfa Pritza, da bi ustanovili svoje izobraževalno društvo (str. 29). Društvo je bilo ustanovljeno 23. avgusta 1868 na zborovanju v Kartinovi pivnici. V isti pivnici je bilo 11. oktobra 1868 tudi prvo vpisovanje članov (str. 30). Na ustanovnem občnem zboru 22. avgusta 1869 je bila ustanovljena splošna bolniška in invalidska blagajna (str. 34). Prvo obletnico obstoja društva so 21. septembra 1869 slavili v Götzovi pivnici (str. 34) itd. itn.

⁹ Beneder, Männerort Gasthaus?, str. 80.

¹⁰ Prav tam.

politične agitacije.«¹¹ Poudariti je treba, da je bil alkoholizem med delavstvom zelo razširjen, alkohol je bil pravzaprav droga 19. stoletja, strupeni odganjalec skrbi (Sorgenbrecher),¹² satanov napoj, demon in poživilo. Delavstvo je na splošno popilo mnogo več alkoholnih pijač kot meščanstvo.¹³ Zaskrbljujoč pa je bil zlasti strahovit pohod t. i. žganjarske kuge (Branntweinpest).¹⁴ Za razliko od piva in vina je bilo žganje sicer že dolgo na slabem glasu kot strup, toda kljub temu se ga je veliko popilo, saj naj bi bilo učinkovito sredstvo za odganjanje skrbi. Pili so ga pač zato, da bi vsaj za trenutek lahko pozabili na resničnost.¹⁵ Skratka. »Za proletarce je bila cenena krčma za vogalom dolgo časa edini kraj sprostitve, izklopa«, zlasti takrat, ko so prejeli mezdo. Žganje pa je tudi zaradi svoje cenenosti v primerjavi z vinom in pivom »sredi socialne bede prevzelo vlogo eskapističnega odganjalca skrbi«.¹⁶

Vseprošna prostorska utesnjenost večkrat naravnost katastrofalnih delavskih stanovanjskih razmer (omenimo le posebne stanovanjske razmere najemnikov postelje ali posteljašev oz. prenočevalcev) je torej nedvomno predstavljala motivacijo za obisk gostilne. Pod pretvezo utesnjenega in žalostnega stanovanjskega in življenjskega položaja delavstva lahko imamo gostilno tudi za zatočišče pred bedo. V krčmo so seveda zahajali v veliki večini moški. Obisk gostilne lahko imamo za pobeg pred družino, družinskim delom, stiskami in pro-

---

¹¹ Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Der Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, München, 1982, str. 192.

¹² Ivan Robida, *Alkohol und Irresein*, Sonderabdruck aus der *Laibacher Zeitung*, Laibach, 1899, str. 4.

¹³ Gerhard A. Ritter - Klaus Tenfelde, *Arbeiter im Deutschen Kaiserreich 1871 bis 1914*, Bonn, 1992, str. 511.

¹⁴ Gre za naslov popularne povesti Heinricha Zschokkeja, *Die Branntweinpest*, ki je izšla leta 1837 v Aarau v Švici. Leta 1847 je izšel prirčen Slomškov prevod omenjenega dela Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence!. Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«, *Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2-3, 2007, str. 57–60.

¹⁵ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 191. Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genussmittel*, Wien - Köln - Graz, 1986, str. 19 in 28. Wolfgang Kaschuba, *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*, München, 1990, str. 107.

¹⁶ Hermann Glaser, *Industriekultur und Alltagsleben. Vom Biedermeier zur Postmoderne*, Frankfurt am Main, 1994, str. 147.

blemi. Užitek v gostilni oziroma »tisto pretirano iskanje zabave pač lahko imamo tudi za kompenzacijo zamorjenega in brezperspektivnega življenja«. ¹⁷

Gostilna je bila torej moška zadeva, gostilniška kultura pa »najočitnejši izraz delavske patriarhalnosti«. Obisk gostilne kot nadomestilo za življenje, polno nezadovoljstva, kot pobeg iz vsakdanjega življenja, je bil moška reakcija na vsakdanje izzive, medtem ko ženske niso mogle ubežati družinskim problemom, dom je bil v prenesenem pomenu njihovo kraljestvo. In tudi če so po naljučju prestopile prag gostilne, jih ni pričakalo veselo omizje. Nasprotno: »Sovražni in obsojajoči pogledi so jo odganjali iz gostilne – morala se je vrniti tja, od koder je prišla: domov.« ¹⁸

Nenapisani zakon je torej ženske izključeval iz gostiln. Glede na meščanske moralne predstave so bile med obiskovalkami gostiln samo predrzne in nesramne pijanke ali prostitutke. Ženske, ki so uživale alkohol (navada, ki je bila samo »moška zadeva«), so bile stigmatizirane, ker je pitje veljalo za zanemarjanje družine. Z grdo navado pitja alkohola niso opravljale ženskih dolžnosti v okviru družine (prehrana, vzgoja otrok, urejanje in pospravljanje stanovanja, skrb za sorodnike itd.). Z izdatki za luksuzno pijačo tudi niso ravnale varčno, temveč preveč zapravljivo. Podobo pijanke in lahkoživke biča in moralno obsoja npr. Fran Govekar v romanu *V krvi*, ki je leta 1896 v nadaljevanjih izhajal v Ljubljanskem zvonu. Lepa Tončka je končala tako kot mati, kot znana vlačuga in sramotno razvpita pijanka. Pijančevanja žensk pa niso obsojali samo meščanski moralisti, temveč tudi prva moralna avtoriteta takratnega časa: Katoliška cerkev. Anton Martin Slomšek je, denimo, poudarjal, da so krčme nevarne dekletom, saj se tiste, ki se (zlasti ob nedeljah in praznikih, ko je greh dvakrat večji) potikajo po njih, ponujajo hudobiji v službo, tiste, ki hodijo tja pit, bodo hitro zapile svojo nedolžnost. »Žganje, rozolj in vse druge slaščice, so deklicam smrtni strup. Taka pijača zelo milo teče po grlu, zadnjič pa pikne kakor gad,

---

¹⁷ Beneder, *Männerort Gasthaus?*, str. 81. Ingeborg Weber-Kellerman, *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, München, 1991, str. 188.

¹⁸ Beneder, *Männerort Gasthaus?*, str. 82.

in rani ko strupena kača. Grd, da ni gršega, je pijanec; – ali sedemkrat grša je pijanka: 'ona še svojega sramu ne pokrije,' in kako bi ostala čista devica?«¹⁹

Seveda pa je bilo v očeh meščanske družbe (in tudi katoliških moralistov) sporno obiskovanje gostiln in s tem povezano uživanje alkohola s strani moških proletarcev. V protialkoholni boj proti gostilni so se protialkoholnim borcem pridružile tudi ženske, ki naj bi prispevale k izboljšanju in preureditvi življenjskih navad ter se borile proti moški pijanosti.²⁰ V okviru alkoholnega vprašanja je torej ženska navsezadnje »prevzela kot civilizacijska, treznostna sila vlogo posrednika med meščansko in proletarsko kulturo. /.../ V boju za pomeščanje proletarske družine je bil boj proti alkoholu na prvem mestu. Kajti ravno alkohol je nosil glavno odgovornost za delavsko bedo in nezanesljivo življenje.«²¹

***

O grešnosti pijančevanja na Slovenskem so že v novem veku razpravljali številni katoliški in protestantski pridigarji. Toda problem alkoholizma se je začel zaostrovati šele v industrijskem 19. stoletju z masovnim prodorom cenениh žganih pijač. Medtem ko so npr. pridigarji Janez Svetokriški, Peter Pavel Glavar, Karel Mihael Attens ali pa Jurij Japelj grmeli proti čezmernemu uživanju vina,²² so katoliški moralisti 19. stoletja (denimo Anton Martin Slomšek, Janez Volčič, Jakob Missia) bobneli zlasti proti uživanju strupenega žganja.²³

¹⁹ Anton Martin Slomšek, Krščansko devištvo. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta, Celovec, 1894, str. 31.

²⁰ Alojzija Štebi, Ženstvo v boju proti alkoholizmu. Poročilo Alojzije Štebijeve dne 22. junija 1924 na protialkoholni skupščini v Ljubljani, ki jo je priredilo Društvo za gojitev treznosti, Ljubljana, 1925. Iz poročila Štebijeve je razvidno, da so ženske problemu alkoholizma posvečale vse premalo pozornosti. Zato se je zavzela za večje ozaveščanje ženskih organizacij o pogubnosti pijančevanja in za izobraževanje posebnih agitatork, saj naj bi bil boj proti alkoholu brez temeljitega znanja o tem socialnem zlu brezuspešen.

²¹ Beneder, Männerort Gasthaus?, str. 85.

²² Janez Svetokriški, Pridige, Ljubljana, 1969. Viktorijan Demšar, Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja, Celje, 1991. Karel Mihael Attens, Slovenske pridige, Za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž, Trst, 1993. Jurij Japelj, Pridige za vse nedele skuzi lejtu, I. in II. del, Ljubljana, 1794.

²³ Andrej Studen, Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, št. 3–4, 2006, str. 15–24.

Pohod žganjarske kuge je v času službovanja v Ljubljani (1823–1834) zaznal tudi ljubljanski zdravnik Fran Viljem Lipič, ki je v tridesetih letih 19. stoletja ugotavljal, da alkoholiki v večini krajev popijejo največ vina, sledi žganje, najredkeje pa se pije pivo. Toda žganje, čeprav zaužito v manjši količini, naj bi bilo za alkoholike usodnejše, povzročalo naj bi hude bolezni ali pospešeno slabšalo bolezensko stanje.²⁴ Po besedah Lipiča naj bi že v predmarčni dobi uživanje alkoholnih pijač »prodrlo med vse ljudstvo in postalo vsakodnevna navada.«²⁵

Na zmagoviti osvajalski pohod žganja je odločilno vplival gospodarski in tehnološki razvoj v 18. in 19. stoletju. Žganje, ki je od srednjega veka naprej slovelo kot zdravilno sredstvo, se je v novem veku začelo uveljavljati kot praznična in nevsakdanja pijača. Od konca 18. stoletja in v zgodnjem 19. stoletju pa so se že uveljavile žganjarne. Toda na začetku 19. stoletja so bile količine popitega žganja še majhne. Šele krompir in ceneo proizvedeno žganje so pripomogli h količinsko večji potrošnji žganja in k širjenju žganjarske kuge. Proizvodnja žganja se je v procesu industrializacije temeljito spremenila. Če so bile na začetku 19. stoletja žganjarne izključno še majhni obrtni obrati, so se te z industrializacijo večinoma spremenile v tovarne žganja, bistveno pa se je razširila tudi uporaba surovin. Količinsko se je, če posplošimo, proizvodnja skoraj v celoti osredotočala na industrijsko proizvodnjo žganja iz krompirja in žita. S prodorom cenениh žganih pijač se je problem alkoholizma, kljub številnim svarilom pred tem zlom, torej še okrepil. Proizvodnja, poraba in pitje žganih alkoholnih pijač pa so se seveda regionalno razlikovale. Za Kranjsko ali pa Štajersko so bile tako vse do konca habsburške monarhije značilne majhne žganjekuhe. A predstava o alkoholu kot hudem sovražniku bo vendar-

---

²⁴ Fran Viljem Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike – zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi, Ljubljana, 2005, str. 164 in 166. Gre za prevod dela Franz Wilhelm Lippich, Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegründete Darstellung der Nachtheile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben, Laibach, 1834. Faksimile je objavljen v navedeni knjigi.

²⁵ Prav tam, str. 189–190.

le mnogo bolj razumljiva, če upoštevamo, da je bilo žganje odtlej prvič na razpolago kot masovni proizvod in da se je spremenilo tudi potrošniško obnašanje »delavskih razredov« (arbeitenden Klassen) tako na podeželju kot v tovarnah, za katere je bil alkohol del njihove prehrane.²⁶

Že v Lipičevi dobi je bilo vino na Kranjskem v primerjavi z žganjem tudi drago, ker je bilo bolj obdavčeno. »Splošno in radikalno spremembo pri alkoholizmu« naj bi po mnenju ljubljanskega zdravnika dosegli, če bi proizvodnjo vina in žganja zmanjšali za tretjino. V vojvodini Kranjski naj bi torej za tretjino zmanjšali površino vinogradov, še zlasti pa bi »moralí omejiti proizvodnjo žganja, ki je tu še pred nekaj leti skoraj ni bilo, sedaj pa se je že vidno razcvetela. Če tega nihče ne zaustavi, bo tukajšnji alkoholizem kmalu presegel meje normalnega.«²⁷

Omenimo še, da se je poleg domače žganjekuhe v predmarčni dobi razcvetela tudi trgovina z žganjem. Leta 1837 naj bi tako v Ljubljani kot pomembni tranzitni točki na poti med Dunajem in Trstom beležili sledeč izvoz iz notranjosti monarhije do tržaškega pristanišča in uvoz iz Trsta v notranjost monarhije (mere so podane v funtih (1 colni funt (Zollpfund) = 0,5 kilograma):

Tabela 1. Obseg tranzitne trgovine z alkoholom skozi Ljubljano 1837

	Izvoz	Uvoz	Skupaj
Žganje	1.440.913	64.590	1.505.503
Vino	455.482	448.445	903.927
Pivo	3686	1566	5152

Vir: Franz Xaver Hlubek, Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn, Wien, 1841, str. 14–15 in 38–39.

²⁶ Peter Becker, Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis, Göttingen, 2002, str. 82.

²⁷ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 247. Ljubljanskemu mestnemu fiziku Lipiču se je ta predlog brez sodelovanja celotnega cesarstva seveda zdel le pobožna želja in pravi: »Omejitev proizvodnje! Ta beseda našemu tehnološkemu stoletju zveni skoraj disonančno, čeprav sploh ne gre za omejitev, ampak le za določitev prave mere. Izguba na enem področju državnega proračuna se sama poravnava oziroma se da poravnati s prilivom na drugem področju ali s povišanjem davkov.«

V letih pred prihodom južne železnice v Trst se je tovrni promet z vinom in žganjem iz notranjosti proti Italiji, Primorski in zlasti proti Trstu povečal. Kot je razvidno iz poročil in pritožb, ki so jih v petdesetih letih 19. stoletja naslovili na trgovsko obrtno zbornico kronovine Kranjske v Ljubljani, so se na komercialni cesti proti Gorici in Trstu kljub poostrenemu nadzoru prevoznikov pojavljali kraje in tihotapstvo opojnih pijač. Zaradi obstoječe negotovosti v tovrnem prometu z vinom in žganjem so zbornico pozvali, da naj o razmerah obvesti deželno vlado, slednja pa naj pozove varnostne organe v vseh krajih ob omenjeni poti, da z vso strogostjo nadzorujejo furmane in njihov tovor.²⁸

Zloraba alkohola je bila na Slovenskem že v predmarčni dobi opazna ne le na podeželju, temveč tudi med delavstvom prvih tovarniških obratov. Okrajna gosposka Mekinje je npr. o tovarniških delavcih kamniške turško-rdeče barvarne, ki je bila v lasti ljubljanske predilnice, leta 1840 poročala okrožnemu uradu v Ljubljano, da se »ob nedeljah in praznikih pogosto vdajajo pijači in zato delajo ekscese in zagrešijo nemoralna dejanja«. Tudi v okrajni gosposki Radovljica so opazili, »da se med tovarniškimi delavci njihovega okraja vznemirljivo širi pregreha pijančevanja, kar je treba pripisati prepogostemu uživanju žganja, ki naj bi bilo poceni.« Radovljiška okrajna gosposka je poročala tudi, da se mlajši tovarniški delavci v Kropi in Kamni Gorici »že od nekdaj vdajajo brezdelju in igram na srečo«.²⁹

Okrožni urad Ljubljana je o poročilih menil, da se je o tovrstnih moralnih prestopkih že večkrat razpravljalo. Povsem naravno je, da si je prizadeval, da bi znova vzpostavili moralni red in socialno disciplinirali prebivalstvo. Okrajne gosposke in duhovnike je opomnil, da že razpolagajo s primernimi napotki in določili, kako med ljudmi širiti in obdržati nravnost. S tem v zvezi sta omenjena dekret dvorne pisarne z dne 14. maja 1834 in

---

²⁸ AS, 1855, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 1, št. 315, skatla 7, dopis z dne 25. junija 1855.

²⁹ AS, 14, fasc. 31–48, akt 8775 – Poročilo okrožnega urada v Ljubljani z dne 14. maja 1840. Mitja Suncič, »Tudi lažje delo, če traja 13 ur in pol na dan, je prenaporno za nežna otroška leta in ubija duha«. K zgodovini otroškega dela v ljubljanskem guberniju. V: Zgodovina za vse, št. 2, 2006, str. 23.

gubernijski odlok z dne 22. maja 1840. Dekret dvorne pisarne je skušal omejiti ponočevanje in pijančevanje nižjih stanov, predvsem poslov, rokodelskih pomočnikov, pa tudi tovarniških delavcev.³⁰ Omenjeni odlok iz leta 1840 pa vsebuje predpise za gostilne in kavarne.³¹ Pri zagotavljanju discipline in morale naj bi sodelovali in dajali spodbudo delavcem in poslom tako družinski poglavarji kot tudi lastniki tovarn in županstva. Zakonski predpisi, ki naj bi zagotavljali red in disciplino v gostilnah, pa so gostilničarju in zaposlenemu osebju narekovali, da prepovedujejo in preprečijo igranje prepovedanih iger kot tudi iger poslov in rokodelskih pomočnikov, ki ne ustrezajo predpisom. Oblast je skratka pričakovala, da naj bi s primernim nadzorom in discipliniranjem, s pravočasnim prijavljanjem in preganjanjem oz. kaznovanjem prestopkov kot tudi z dobrim delovanjem duhovnikov in okrajnih gosposk potihnile tudi tu in tam pojavljajoče se pritožbe o načeti moralnosti, ki naj bi jo spodbokavali odrasli tovarniški delavci.³²

Uživanje alkoholnih pijač in obiskovanje delavskih gostiln je torej značilno tudi za protoindustrijski čas na Slovenskem. »Vprašanje popivanja je zajemalo vse glavne probleme industrijske delovne discipline, od neučinkovitosti, nepokorščine do delodajalcev v tej ali oni obliki skozi celotno 19. stoletje.« Alkoholne pijače so delavci podobno kot drugod po Evropi tudi v naših krajih uživali ob raznih priložnostih, imele pa so tudi več pomenov. Alkohol naj bi pogasil žejo, hkrati pa naj bi bil tudi dodatek k prehrani. Bil naj bi narkotik in poživilo. »Toda ravno tako pomembna kot te »koristne« funkcije pitja na delu je bila družabna vloga alkohola. Kot v mnogih drugih kulturah so prakse skupnega pitja oblikovale očitno socialno vez med delavci. Po drugi strani pa je delodajalcem samo popivanje na delovnem mestu konec koncev predstavljalo problem in oviro za delov-

---

³⁰ Hofkanzley Decret vom 14. may 1834, nr. 83, Sammlung der Gesetze welche unter der Regierung Seiner k.k. Majestät Franz des I. in den sämtlichen k.k. Staaten erlassen worden sind, in chronologischer Ordnung, sechzigster Band, Wien, 1836

³¹ AS, 1079, Circularien und Currenden gubernija v Ljubljani, knjiga za leto 1840, okrožnica št. 35.

³² AS, 14, fasc. 31–48, akt 8775 – Poročilo okrožnega urada v Ljubljani z dne 14. maja 1840.

no disciplino v industrijskih obratih. Tako se je zanetil spor. Delodajalci so skušali prepovedati pitje alkohola na delovnem mestu, medtem ko so mnogi delavci vztrajali, da imajo pravico do uživanja alkohola na delovnem mestu.«³³

V mehaničnih delavnicah Auerspergove železarne na Dvoru ob Krki je npr. delovni red za delavce iz leta 1847 določal, da bo delavec zaradi pijanosti v delovnem času odpuščen.³⁴ Tamkajšnji delavci seveda zavoljo tega disciplinskega predpisa niso bili abstinenti. Lahko so se opijali s slivovko, ki je naštetna npr. v popisu zalog špecerijskega blaga iz leta 1850. »Poleg tega so imeli na Dvoru tudi fabriško točilnico, kjer so stregli z vinom in pivom.«³⁵

Auersperg je leta 1834 v opuščnem krilu gradu Soteska (Ainöd) ustanovil pivovarno. Pivo so izdelovali po češkem receptu. Varili so ga predvsem za delavce železarne na Dvoru in steklarne Karlshütte (Glažuta). Oboji so popili tretjino proizvodnje. Veliko so ga popili tudi furmani in pomožni delavci (Aushilfsarbeiter). S tem se je tudi »navaden človek spoprijateljil z uživanjem piva«.³⁶ »Ker se je prodaja omejevala na okolico, je bila manjša ali večja proizvodnja piva odvisna predvsem oziroma skorajda izključno od tega, ali je vinska trta dobro obrodila ali ne, kot tudi od tega, da je včasih ob povečanem izvozu vina narasla tudi njegova cena.«³⁷ Pivovarna tudi ni mogla dobro uspevati, ker je bila preveč zakotna in odmaknjena od ustreznih prometnih povezav s širšo okolico. Pa tudi tamkajšnji ljudje so raje pili vino, ki so ga bili bolj vajeni. Vinogradništvo v okolici pivovarne je bilo že od nekdaj tradicija. Ob ustanovitvi pivovarne so mnogi preprosti ljudje komajda slišali za besedo pivo. Toda zaradi nekaj slabih vinskih letin se je pivo vendarle postopno uveljavilo, tako da so že leta 1837 proizve-

---

³³ James S. Roberts, Drink and industrial work discipline in 19th century Germany. V: Journal of social history, 2001, str. 25.

³⁴ Matija Žargi, Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891, Novo mesto 2000, str. 62.

³⁵ Prav tam, str. 73.

³⁶ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volks-Wirthschaft über den landwirtschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860, Laibach, 1861, str. 67.

³⁷ Prav tam.

dli 1152 veder, leta 1838 pa 1328 veder. V letih 1834, 1835, 1836 in 1840 letna proizvodnja piva ni presegala 1000 veder. Že v štiridesetih letih so proizvedli več kot 2000 veder letno. Kasneje je letna proizvodnja nihala med 2000 in 3000 vedri. Zelo pomembna je bila, kot rečeno, prodaja piva delavcem železarne in steklarne. Potem ko so steklaro Karlshütte opustili, se je poraba piva zmanjšala kar za 250 do 300 veder. Povejmo še, da se je pivo v vročih poletnih mesecih kaj rado kvarilo, saj mnogi bližnji prodajalci niso imeli primernih ledenic ali vsaj hladnih kleti. Ker je znano, da je tudi najboljše pivo, če je mlačno, neužitno, število privržencev pitja piva v širši okolici pivovarne seveda ni naraščalo, temveč kvečjemu upadalo, domačini pa so raje naročali vino.³⁸ Tudi delavci na Dvoru so popili velike količine vina, poraba piva pa je med njimi upadala. Zanimivi statistični podatki o porabi piva na Dvoru v triletju 1857–1859 nam povedo, da je njegova poraba opazno naraščala med tovarniškimi uradniki. Leta 1857 so delavci popili 145 veder piva, uradniki 29, leta 1858 delavci 112, uradniki 46 in pol veder. V letu 1859 so delavci na Dvoru popili 110 veder piva, uradniki pa že 50 veder.³⁹

Alkoholizem se je torej bohotil tudi med delavci prvih tovarn. Na zelo žalostne razmere, denimo, naletimo tudi v preboldski predilnici na zelenem Štajerskem. Znan protialkoholni borec Anton Martin Slomšek je svojo ogorčenost nad hudičevim alkoholizmom med drugim izrazil tudi v svojih pozivih proti brezobzirnemu in nečloveškemu izkoriščanju otrok v industriji. V pretresljivi verzni obsodbi tega pojava, ki ga je objavil v Drobtinicah leta 1846 in naslovil *Ubogi otrok v faberkah* (pesem lahko imamo za prvo pravo slovensko socialno pesem), Slomšek slika grenko tožbo 12-letnega »srotleja«, ki ga do skrajnosti izkoriščajo v preboldski predilnici, ter izpoveduje otrokovo obupno nemoč, saj so ga z alkoholom in kavo zasvojeni starši že pri nepolnih osmih letih prodali v kapitalistično sužnost.⁴⁰

---

³⁸ Prav tam, str. 67–69.

³⁹ Žargi, *Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891*, str. 73.

⁴⁰ Anton Šepetavc, *Ubogi otrok v fáberkah*. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*, Ljubljana, 2001, str. 289–290.

Neznosno stanje in beda delavcev, denimo žebjarjev v Kropi, Kamni Gorici in Železnikih, je bilo tudi v drugi polovici 19. stoletja in v letih pred prvo svetovno vojno v tesni »zvezi z alkoholizmom in posurovelostjo, nad katero so se pritoževali delodajalci in duhovščina«. ⁴¹ Delavce naj bi brezvestni delodajalci sami silili k popivanju ter jih s tem goljufali in zapeljevali v dolgove, iz katerih se niso mogli rešiti. Med stavko žebjarjev v Kropi junija 1883 so delodajalci in c. kr. komisar v gostilni *Pri jarmu* delavcem med drugim očitali, da bi lahko shajali, če bi več delali in ne pili žganja. Dopisnik *Ljudskega glasa* je to komentiral, »da bi fužinarji kot lastniki gostiln lahko preprečili pijančevanje, če bi to v resnici hoteli«. ⁴²

Vzrok omenjene stavke v Kropi naj bi bilo torej neznosno stanje, ki je vladalo v žebljarskem kraju, kjer naj bi se nahajala »visoka šola ali tako rekoč univerza za beračenje. Beračiti mora vsak na stare dni, tega ga ne more rešiti družega – nego zgodnja smrt.« ⁴³ Delavstvo naj bi na beraško palico pognal zlasti alkoholizem. V tem pogledu se zdi zanimivo razmišljanje deželnozborskega poslanca dr. Maksa Samca, ki je naslednje leto, ko so v okviru izvedene agrarne ankete na Kranjskem razpravljali tudi o pretiranem naraščanju čezmernega uživanja žganja in o tem, kako bi lahko žganjarsko kugo zavrli, v svojem dolgem govoru najprej citiral učene- ga nemškega kemika Liebiga, ki je leta 1865 menil, »da uživanje alkoholnih pijač ne more biti vzrok revščine, temveč obratno, da revščina povzroča alkoholizem«. ⁴⁴ Medtem ko berači in potepuhi ne obubožajo še bolj zaradi alkoholizma, je to pri delavcih, poslih in posestnikih povsem drugače. »Priden in vesten delavec poseduje v moči svojih rok kapital, ki ga ne samo prehranjuje, temveč mu omogoča tudi, da daje na stran prihranke za stare dni, z izjemo nesreč. Trdimo lahko, da so mezde

⁴¹ Rudi Kyovský, Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja. V: Kronika, št. 2, 1953, str. 87.

⁴² Prav tam, str. 88.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Josip Vošnjak, Bericht über die am 17. und 18. April 1884 in Laibach abgehaltene Agrar-Enquete, Laibach, 1884, str. 60.

danes okrog 75% višje kot so bile pred 30 leti. Toda ali opazimo pri delavcih in poslih v primerjavi z nekoč večje prihranke? Izkušnja nas uči nasprotno. Večji ko je zaslužek, toliko večja je razsipnost. Dninar dela šest dni, sedmi pa mu pripada, toda ne zato, da bi se odpočil in si nabral svežih moči, temveč zato, da bi v žganjetočih pognal po grlu zaslužek. Socialisti so izrekli: 'Prestavite nas v položaj človeka vredne eksistence in naši ljudje se bodo izogibali žganjetočev.' Da temu ni tako, razločno dokazuje analiza delavskih razmer v industrijski grofiji Lancashire. Kot posledica nenavadnega vzpona tamkajšnje produkcije se je dnina povzpela od leta 1869 do 1873 iz 5 na 11 šilingov, kar pomeni 6 goldinarjev in 60 krajcarjev na teden. Število zločinov je v istem času naraslo iz 1335 na 4462. Denarne kazni zaradi pijanosti pa so se povečale iz 495 na 2649 funtov.« Kamniški zdravnik nato nadaljuje: »Kot se je potemtakem podvojila dnina delavcev, so se šestkrat povečale kazni zaradi pijanosti. Ko je industrija leta 1873 šla rakovo pot in se je zaslužek polagoma znižal na 5 šilingov na dan, večina dninarjev ni imela nikakršnih prihrankov iz prejšnjih, boljših časov. Ali torej ni iz tega primera nezmernosti evidenten vzrok revščine?«⁴⁵

Dr. Samec je razmišljal, da bi človek, če je trezen in samozavesten, ostal tudi zmeren in da bi /še posebno/ ob majhnih zaslužkih ne pognal vsega po grlu, temveč bi zmerno varčeval, saj bi se bal in bi ga bilo sram situacije, da bi padel v breme drugim ljudem. Samec se je nato /v okviru modnega iskanja krivcev/ obregnil ob brezvestne Jude, ki bojda na Poljskem in v Rusiji izsesajo iz žganjepivcev vse do zadnjega beliča. V naših krajih pa pivec žganja privablja izobešene smrekove vejice. Tam se zbirajo žganjepivci, »ki z zabuhlimi obrazi, napol omamljeni sedijo okoli mize ter drug drugemu podajajo vrček žganja«. Dr. Samec je nato s številkami prikazal naraščanje potrošnje žganja na Kranjskem in posledično škodo za narodno blaginjo. Pri tem je poudaril, da s tem žalostnim orisom razmer nikakor ne želi očrniti slovenskega naroda na Kranjskem ter ga predstaviti svetu kot ljudstvo pijancev. Anketa naj bi imela predvsem namen,

⁴⁵ Prav tam, str. 61.

da odkrije vse rane na telesu našega naroda in da poišče sredstva, s katerimi bi jih lahko pozdravili.⁴⁶

Dr. Samec je bil eden najbolj aktivnih protialkoholnih borcev v osemdesetih letih 19. stoletja. Kot zdravnik je pol stoletja za Lipičem lahko opazil, da tudi opozorila gorečnih protialkoholnih borcev, kot sta bila sredi 19. stoletja Anton Martin Slomšek⁴⁷ in Janez Volčič,⁴⁸ niso kaj dosti zalegla. Žganjepitje je v drugi polovici 19. stoletja še vedno nezadržno naraščalo. Na Kranjskem so tako glede na statistične podatke žganjarne rasle kot gobe po dežju in žganjarska kuga se je vse bolj širila. Število manjših kmečkih žganjarn se je na Kranjskem že sredi sedemdesetih let 19. stoletja izrazilo povečalo. Po poročilih finančne straže je obstajalo v sezoni 1874–1875 2592, v sezoni 1875–1876 pa že 4294 kmečkih žganjarn.⁴⁹ V letih pred prvo svetovno vojno je nato šte-

⁴⁶ Prav tam, str. 62–63.

⁴⁷ Anton Martin Slomšek, Žalostna pesm. V: Heinrich Zschokke, Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence, poslovenil Felicijan Globočnik, Celovec, 1847.

⁴⁸ Janez Volčič, Žganju slovo! Vojsko! Škodljivost žganja v pogovoru, Ljubljana, 1853.

⁴⁹ Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach, 1878, str. 191. Če smo podrobnejši: Po poročilih finančne straže nadzornih okrožij Postojna, Kranj, Ljubljana in Novo mesto naj bi v času od 1. septembra 1874 do konca avgusta 1875 obstajalo 2592 kmečkih žganjarn, ki so uporabljale preproste destilatorje. Največ jih je bilo v novomeškem okrožju (1142), sledilo je ljubljansko (668), temu postojnsko (507), najmanj pa so jih beležili v kranjskem (275). Skorajda vse žganjarne (2574) so plačevale davek po tarifi, 18 pa jih je moralo davek prisilno poravnati. Količinsko je bilo največ sadjevca, torej žganja iz koščicaste in pečkatega sadja. Zelo veliko je bilo tudi tropinovca in kvašenega žganja ter žganja iz jagodičja. V zelo redkih primerih so kmečke žganjarne destilirale pivovarske odpadne snovi ali druge sestavine. Kmečke žganjarne na Kranjskem so v omenjenem času poleg obdavčenega žganja proizvedle še 101,86 hektolitra neobdavčenega žganja za lastne potrebe. Ze naslednje leto žganjekuhe (od 1. septembra 1875 do konca avgusta 1876) je prineslo nadvse opazne spremembe. Število kmečkih žganjarn se je povzpelo kar na 4294 (indeks 166%), pri čemer se je vidno zmanjšalo (oziroma ni bilo znano) število tistih, ki so uporabljale preproste destilatorje (3077). Skoraj polovico takšnih žganjarn je bilo v novomeškem okrožju, kjer sicer beležimo največjo rast števila žganjarn (2350 oz. indeks v primerjavi s predhodnim letom proizvodnje je 205%). V drugih nadzornih okrožjih finančne straže se je število kmečkih žganjarn povečalo za okoli tretjino: postojnsko (na 694 ali za 37%), kranjsko (na 360 ali za 31%) in ljubljansko okrožje na 890 ali za 33%. Davek po tarifi je plačevalo 99,5% registriranih žganjarn, koliko jih je poleg tega obratovalo na črno, pa ni znano. Opazno več je bilo sadjevca, ki so ga kuhali iz koščicaste sadja in tropinovca. Kmečke žganjarne so za lastne potrebe proizvedle še 276 hektolitrov neobdavčenega žganja. Tako v proizvodni sezoni 1874/75 kot 1875/76 so odločno prevladovala manjše žganjekuhe, ki so plačevale manj kot 5 gld davka. V prvi sezoni jih je bilo 90,6% (2348), v drugi pa 84% (3619). Žganjarno, ki je plačevala med 100 in 500 gld davka, so imeli samo v ljubljanskem okrožju, in sicer v sezoni 1874/75 eno, v naslednji sezoni pa tri.

vilo kmečkih žganjarn na Kranjskem še naraščalo. Leta 1909 jih je bilo tako že več kot 5000, kar naj bi predstavljalo eno šestino malih žganjarn v Avstriji (na Koroškem naj bi jih bilo npr. samo 920).⁵⁰ Omenim naj še, da se je samo v okraju obrtne zbornice Ljubljana v času od julija 1902 do julija 1912 število žganjarn povečalo za 38,14 odstotka, od 194 na 268 žganjarn.⁵¹

Pohod žganja na Kranjskem je bil dejansko grozljiv. Konec 19. stoletja je pitje ognjene vode glede količine in pogostosti uživanja povsem prevladalo. Popitemu žganju je količinsko sledilo vino, pri tem pa je treba upoštevati, da je v vinorodnih predelih pustošila tudi trtna uš in da se je tudi v nekoč »vinskih krajih«, zlasti na Dolenjskem, žganjarska kuga vse bolj širila. Najmanj se je popilo piva, vsaj tretjino manj kot žganja. Torej. Glede na izračune dr. Ivana Robide se je leta 1898 na Kranjskem popilo 4,5 milijona litrov žganja, 4 milijone litrov vina in 3 milijone litrov piva, kar pomeni 9,3 litra žganja, 8 litrov vina in 6 litrov piva na prebivalca.⁵²

Po podatkih o uživanju alkoholnih pijač na Kranjskem, ki jih je leta 1906 v 9. številki Piščalke objavil župnik Franc Avsec, se je leta 1889 izpilo zaokroženo 3,1 milijona, leta 1900 pa že 4,9 milijona litrov žganja. Ko je bilo 20. stoletje še mlado, se je neprestano večala tudi letna potrošnja piva. Leta 1900 so popili 7,1 milijona, leta 1905 pa že 13,1 milijona litrov piva. Leta 1905 so na Kranjskem obdavčili še 15,2 milijona litrov vina, poleg tega pa naj bi se popilo ravno toliko neobdavčenega vina in sadnega mošta. Poleg obdavčene pijače, ki se je popila v gostilnah ali kupila v trgovinah, so torej mnogo neobdavčenega vina in žganja popili v privatnih kletih.⁵³

Zanimiva je zlasti opazka o »strahovitem naraščanju letnih stroškov za pivo«, ki so se od leta 1900 do leta 1905 skoraj podvojili in vse bolj vzbujali skrb: »Pivo

---

⁵⁰ Prošnja društva Abstinent na deželno vlado z dne 3. julija 1909. V: Zlata doba, 1909, str. 104.

⁵¹ AS, 448, fasc. 152, 1895–1916, Poročilo o stanju obrti.

⁵² Dr. Ivan Robida, Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem. V: Piščalka, 1906, št. 5, str. 164–165.

⁵³ Anton Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927, Ljubljana, 1927, str. 97–99.

je sovražnik, to so kmalu spoznali v severnih deželah. Najprej so hoteli žganje izpodriniti s pivom in ga priporočali kot narodno pijačo. Pa kmalu so sprevideli, da se belcebub ne prežene z belcebubom. Pivo ima namreč manj odstotkov alkohola, pa ga ljudje pijejo v tolikih množinah, da je alkohola nazadnje ravno toliko, kakor če bi pili žganje, tekočine pa tolike mere, da jih telesne posode zlasti srce ne more zmagovati. Pivo pa je toliko večji sovražnik, ker so pivovarji mogočni gospodje, kapitalisti. Imajo denar za reklamo. Zidajo po velikih mestih prave palače za pivnice piva. Po deželi kar ledenico narede gostilničarju, če se zaveže, da bo njihovo pivo točil. Zlasti pa je tako nevarno poskočila poraba piva, odkar se je začelo prodajati v steklenicah. Prej brez ledenice gostilničar ni v malem kraju mogel točiti piva. Zdaj pa prodaja pivo v zaprtih steklenicah povsod, v zadnji hribovski vasi in brez gostilniške koncesije.⁵⁴ In k temu bi v nekdanji meščanski maniri z veliko mero obsojanja nepremišljenega ravnanja delavstva lahko dodali, da je prav žalostno, da »delavec, čigar družina nima vsak dan dovolj govejega mesa na mizi, vsak dan troši svoj denar za dvakrat dražji živež pri – pivu.«⁵⁵

Pretirano in za zdravje po vsej verjetnosti mnogo nevarnejše žganjepitje, ki se je čedalje huje širilo po deželi in povzročalo »silno dušno in telesno škodo našemu narodu«, so od osemdesetih let 19. stoletja naprej poleg katoliških moralistov vse glasneje obsojali tudi zdravniki in psihiatri. Sodobniki (kot npr. dr. Maks Samec) so opazili, da naj bi bili žganjepivci tudi vedno bolj poživinjeni, ker se je razpasla navada, da ljudje niso več pili »pravega žganja; to je za nje predrago, in morali bi precej veliko zapiti, da bi se opijanili. Oni hočejo za par soldov pijani biti, zato kupijo špirta, ga zmešajo z vodo in drugo brluzgo, ter se s tako pijačo mamijo«.⁵⁶

Omenjeni zdravnik dr. Maks Samec je npr. na trinajsti seji kranjskega deželnega zbora dne 17. oktobra 1883 predlagal, »da se naloži sto procentov deželnih priklad na davek za točenje žganja«, češ, da se ravno žganje

⁵⁴ Prav tam, str. 98.

⁵⁵ Dr. Ivan Robida, Alkoholizem. V: Ljubljanski zvon, 1901, str. 385.

⁵⁶ Slovenec, 21. 6. 1884.

(predvsem špirit) da primerjati s kugo takratne dobe. »Ono ne umori naglo, ali kdor se pitju žganja podvrže, je izgubljen za človeško družbo.« Samec je poudaril, da je že »naš nepozabljivi Slomšek« svaril pred uživanjem žganih pijač. Toda, če naj bi v Slomškovih časih, torej sredi 19. stoletja, odločno prevladovali »mali kotlički za destiliranje brinjevca, slivovke in jednake pijače«, pa so ti od takrat skoraj popolnoma izginili, »na njihovo mesto pa so stopile velike tovarne, ki izdelavajo za dvakrat nižjo ceno to strupeno pijačo«. Samec je opozoril, da se na Kranjskem »le malokateremu proda posestvo, ki ga ni zapil«. Pijančevanje pa naj ne bi bilo pogubno samo za kmete, ampak naj bi botrovalo tudi številnim hudodelstvom: »Pojdimo v ječe vprašat /.../ in izvedeli bomo, da je skoraj šestdeset procentov hudodelstev in prestopkov bilo storjenih v pijanosti.« In nadaljuje: »Pojdimo vprašat v blaznice naše, in zvedeli bomo, da je pri 30% bolnikov alkoholizem uzrok dušnih bolezni.«⁵⁷

Uživanje alkoholnih pijač naj bi po mnenju deželnozborskega poslanca Samca imelo slabe posledice za telesni in duševni razvoj. Za člane družine, kjer kraljuje žganjepitje, naj bi bili značilni »oveneli, upadli obrazi«, slabša rast pa naj bi pričala, »da po teh udih ne teče zdrava kri«. /.../ Otroci žganjarja ne dobijo nobene izreje, nobenega domačega pouka, ampak se navzamejo grdih očetovih navad. Kar pa je najhujše, je to, da nečejo več poznati one plemenite čednosti, ki se imenuje sramežljivost.« Kamniški zdravnik Samec se je zavedal, da kranjski deželni zbor nima pristojnosti, da bi ustavil tovarniško proizvodnjo strupa po imenu špirit, zato je predlagal, da naj deželni odbor skuša »z deželno priklado podražiti žgano pijačo in morebiti zmanjšati število žganjarij. /.../ Ako se žganje podraži, bodo ljudje poprijeli se v svojo občno korist zdrave pijače, ali pa bodo pili bolj vodno mešanico.« Samec je torej predvideval, da bo višji davek od točenja žganja zmanjšal število žganjarij, višje cene žganja pa naj bi prizadele tudi pivce in s tem zmanjšale njih število. Pozval je, da naj se deželni zbor s takim predlogom obrne na visoko vlado, ki naj vzame

⁵⁷ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana, 1883, str. 157.

v pretres posledice proste prodaje špirta in predloži državnemu zboru potrebni zakon.⁵⁸

Na pogubnost »kuge žganih pijač« pa je dr. Samec opozoril že nekaj let prej v poučni knjižici Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občē, ki je leta 1880 izšla pri Slovenski matici. Opozoril je, da dolgotrajno uživanje žganja povzroča spremembe in bolezni »malo ne po vseh organih človeškega telesa«. Pijančevanje lahko usodno prizadene želodec, jetra, srce, ožilje, dihala, ledvice in predvsem možgane, ki da so sploh »najbolj podvrženi nasledkom pijače«. ⁵⁹ Pijančevanje naj bi vplivalo tudi na zarod in naraščaj. Otroci pijanca naj bi po očetu podevali nagnjenje k pijančevanju. Otroci pijanih staršev pa naj bi bili podvrženi tudi številnim telesnim in duševnim boleznim.⁶⁰

Alkoholizem pa naj bi bil po mnenju dr. Samca tudi glavni krivec za socialno bedo. »Pijančevanje je krivo siromasčine nepremišljenega človeka in vse rodbine. V delovskem stani hodi pauperizem ali revščina tistim potem. Delovci, posebno fabriški, so vajeni tovarišije. Če pride delovec zvečer domov, na najde v revnem stanovanji in pri kričanji otrok potrebnega kratkočasovanja, zatorej gre v krčmo. To stori jeden dan v tedni in nedejljo, potem še drugi in tretji dan v tedni, skoro se navadi hoditi po krčmah in pijača mu je neizogibna; izgovarja se, da mu je pijača za ohranjenje telesnih moči potrebna. Ves zaslužek gre po grli, doma pa revščina kraljuje, naposled je nesposoben za delo in izgubljen je!«⁶¹

Na mnenje nekaterih, ki nasprotno trdijo, da so slabe razmere delavskega stanu in majhni zaslužki vzrok, da se širi pijančevanje, kot tudi na njihove zahteve, da mora biti za delavstvo na voljo dovolj dela in večji zaslužek, kar naj bi delavstvu pomagalo in olajšalo nositi vsakdanja bremena in bi z veseljem ostajali v krogu domače družine, pa dr. Samec odgovarja, da »skušnje pričajo drugače. Več ko delavec zasluži, več zapravi, iz-

---

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Maks Samec, Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občē, Ljubljana, 1880, str. 16–17.

⁶⁰ Prav tam, str. 19–20.

⁶¹ Prav tam, str. 27.

vzemši nekatere, ki imajo razuma in trdne volje dovolj, da spoznajo potrebo, da še nekaj zaslužka polože na stran za otroke in za stare dni, ko bodo nesposobni za delo.«⁶²

Pred alkoholizmom, hudodelstvi in boleznimi naj bi delavstvo obvarovala samo abstinenca. Ob neizmernem popivanju naj bi steklo po grlu mnogo premnogo kapitala, pod katerim pa se ne razume samo zapravljen denar, temveč tudi zapravljen čas, posledična utrujenost, otopelost in bolezen. Poleg tega naj bi bilo po mnenju dr. Samca število krčem merilo revščine, po dokaz za to trditev pa se napoti kar na Gorenjsko:

»Gremo mimo vasi z lepimi zidanimi hišami in čedno ograjenimi vrtovi. V tej vasi hočemo počiti in se okrepčati, ali krčme ni nobene. Pojdimo naprej. Ne daleč od todi je druga vas. Hiše so zapuščene, zamazane, skozi strehe se vidijo špranje, toda na vsaki tretji ali četrti hiši visi smrekova vejica nad vratmi v znamenje, da se tukaj dobiva žganje. Pojdimo notri. Za mizami sedé suhi, oveneli, brezdušni pivci. Žené prihajajo klicat možé po jedenkrat, dvakrat, trikrat, ali vse zastonj. Jokaje privede jedna raztrganega otroka sabo, prosi moža, naj bi šel domov, in ker prošnja nič ne pomaga, začne ga proklinjati. Ali tudi to je brez uspeha: domov moža ni moči spraviti. Ko žena otide, začne se v krčmi razgrajanje in prepir med pivci, jedna grda beseda prinese drugo, naposled se vzbudi pretep, kri začne teči, kar pade mož, ki ni hotel z ženo domov, po trdem udarci nezavesten na tla. Nesó ga domov, kjer leži mnogo tednov. Rodbina nima jesti, saj reditelju ni moči ničesar prisluziti. Začne se glad v hiši, otroci prosijo mater kruha, ali ta jim ga nima dati. Jok in stok vladata po domi, da se človeku srce topi od usmiljenja.«⁶³

Pijančevanje staršev naj bi bilo po mnenju dr. Samca tudi glavni krivec za moralno sprevrženost njihovih otrok, saj pravi, da »dokler pijančljivih starišev otrok šole ne obiskuje, ne uživa doma nobene primerne vzgoje. Slab vzgled starišev uže zgodaj zamori v mladih srcih čut sramežljivosti, nagib pridnosti, starišev povelja vra-

---

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam, str. 28–29.

čajo otroci s posmehovanjem njih v pijanosti dovršenih dejanj.« Taki otroci naj bi se zaradi slabih vzgledov in nemarnih ter kvarnih domačih razmer nič naučili tudi v šoli in »nasledek temu je«, kot pravi kamniški zdravnik, »da so otroci pijančljivih starišev malopridni, nevedni, slabemu udani, in da začno prav skoro stopati v stopinje starišev. To skušnjo izpoznava prosti narod sam, rekši, da jabolko ne pade daleč od jablana.«⁶⁴

Nekateri krčmarji so bili pripravljene iz mošenj pijanih gostov izmolsti vse do zadnjega beliča, poznanim obiskovalcem pa nositi pijačo na mizo tudi še potem, ko so jih popolnoma oskubili. Takim brezvestnim gostilničarjem je bilo vseeno, če so dali kaj na up ali na kredo. Bili so celo pripravljene družno zapeti s pijano družčino, denimo, gorenjsko zdravico:

»Kedar pa dnarcev ni,
Kaj pa nas to skrbi?
Saj birt še kredo 'ma,
Bratci le pijmo ga!«⁶⁵

Dejstvo, da »krepki slovenski rod« zavoljo špirta »duševno in telesno hira in gine«, pa ni skrbelo samo Maksa Samca, temveč je na podobne, če ne še hujše razmere na Štajerskem opozoril tudi Pavel Turner. Na Štajerskem se je čezmerno pila ali zlahтна ali slaba vinska kapljica, še bolj zaskrbljujoče pa je bilo pitje žganja in raznih cenениh mešanic s špiritom. Turner je poudaril, da preprosti ljudje rajši kupujejo špirit ali fuzel (nem. Fusel = patoka, slabo žganje), strup, ki »več 'izda'« kot pa žganje »in brž se tega strupa tako privadijo, da jim potem za vino kar nič več ni.«⁶⁶

Preprosti ljudje tudi niso gledali preveč na kakovost teh strupenih pijač, temveč le na količino in nizko ceno. Majhne žganjarne so bile v osemdesetih letih 19. stoletja seveda nekaj povsem običajnega zlasti na Zgornjem Štajerskem, kjer vinska trta ni uspevala, pa tudi pivo je

---

⁶⁴ Prav tam, str. 29.

⁶⁵ Dr. Ahasverus (dr. Pavel Turner), Nekaj o naših socijalnih in ojkonomijskih zadevah. V: Kres, 1884, str. 34.

⁶⁶ Prav tam, str. 36.

bilo nesorazmerno drago, tako kot v celotni deželi. Zato so tam zagrizeno vztrajali pri svojih domačih žganjarnah, »ker so neobhodno potrebovali žganje kot hišno pijačo za svoje posle in svoje delavce v času težkih del, pa tudi za rokodelce, ki so prišli v štero«. ⁶⁷

Za proizvodnjo žganja so uporabljali različne surovine, po zakonu iz leta 1888 pa so lahko proizvedli 56 litrov neobdavčenega žganja, kar ni bilo veliko, saj je najmanjša potrebna količina žganja na hišo letno znašala od 137 do 274 litrov ali povprečno 200 litrov. Za ilustracijo povejmo, da so v okrajih Zgornje Štajerske ob izjemno omejenih količinah mesne hrane in ob popolnem pomanjkanju kakšne druge hišne pijače, denimo vina, bili prisiljeni, da so svojim moškim poslom, dninarjem in rokodelcem, ki jih je bilo skozi vse leto povprečno vsaj šest na domačijo, morali dati vsaj 1/16 do 1/8 litra žganja dnevno. Ker so kmetje lahko proizvedli samo 56 litrov neobdavčenega žganja, so bili prisiljeni svojemu nepotvorjenemu žganju dodajati vodo in kupljeni špirit. Špirit je bil naprodaj v vseh trgovinah in tudi tukajšnje prebivalstvo se je počasi navadilo na opisano nezdravo mešanico. ⁶⁸

Po mnenju dr. Pavla Turnerja naj bi se nesrečno nagnjenje k pijančevanju pri nas razpaslo kot nekakšna moda, ki je okužila »vse sloje in stane našega naroda. Razlika je samo ta: tukaj se pije čez mero žlahtna ali slaba vinska kaplja, tam pa žganje in vsakojaka alkoholična sodrga, – baš kakor so razmere, boljše ali slabše.« Slovenec je pač »lahke krvi in lahkih misli; rad se v družbah veseli in pri tem na vso resnobo in nalogo življenja pozabi. /.../ Slovenec rad brezskrbno živi, in kedar pridejo sitne skrbi, preganja si to nadležnost s pijačno omamico,« kar je bilo značilno tudi za številne zdravice in napitnice. ⁶⁹

Dr. Turner v nadaljevanju biča pijančevanje, ki povsod povzroči ogromno materialne in moralne škode, fizičnega in psihičnega zla, revščine in žalosti. Hvali tre-

---

⁶⁷ Friedrich Müller, Der Branntwein. V: Culturbilder aus Steiermark, Graz 1890, str. 33.

⁶⁸ Prav tam, str. 34.

⁶⁹ Dr. Ahasverus, Nekaj o naših socialnih in ojkonomijskih zadevah, str. 34–35.

zne gospodarje, graja pa pijančevanje in navrže moralno zgodbo o pijančevanju med kmečkim ljudstvom, kjer se je tudi zaradi tega, ker so v zadnji dobi vinogradi slabo obrodili in se je vino podražilo, razširila trgovina z žganjem, »z vsakojakim špiritom med prostim ljudstvom«. Vse to naj bi seveda imelo strašne posledice, saj se »z maločim tako perfidno in tako zapeljivo trži kakor s špiritno pijačo«. Preprosti ljudje na podeželju in delavstvo v tovarnah navadno, kot sem že omenil, niso preveč gledali na kakovost alkoholnih pijač, temveč le na količino in nizko ceno. »Ako tedaj žganje le 'žge' po grlu, živce razdražuje in omamlja, potem pa je že dobro, kar koli bi bilo.«⁷⁰ Preprosti ljudje so se tako raje kot pijanec plota oprijemali šnopsa, špirta, fuzla, torej nezdrave strupe ne ognjene vode, ki jim je pogasila njihovo žejo po omani, ki jim je omogočila beg iz resničnosti.

Žganje naj bi tiralo v pogubo preproste ljudi in zastrupljalo mnoge družine in ves zarod, inteligenca pa naj bi se opijala z /dražjim/ vinom in pivom ter prekomerno uživala v »gnusnem tobačenju«. Dr. Turner je zato povzdignil glas proti gnusnemu pijančevanju in ničvrednemu telesnemu in duševnemu hiranju naroda ter pozval k pravočasnim ukrepom za razumno obrambo naroda, sicer bo ta zaradi »zlotovrne razvade« pahnjen v večno pogubo. Skratka, med bralce je poslal naslednji protialkoholni slogan: »Učimo narod treznosti in razumnega življenja!«⁷¹ Končno je predlagal tudi ustanovitev bratovščine ali društva za zmerno, trezno in razumno življenje po vzoru družbe sv. Mohorja. Le tako naj bi se Slovenci ubranili »šnapsjudov« oz. judovskih krčmarjev, le tako naj bi se okrepili in dosegli narodni blagor.⁷²

***

Zaradi procesa industrializacije in urbanizacije in predvsem zaradi socialnega procesa izoblikovanja razredov in nastanka delavskega gibanja je vedno bolj kot

---

⁷⁰ Prav tam, str. 36.

⁷¹ Prav tam, str. 36, 37 in 93.

⁷² Prav tam, str. 96–97.

pomembna znanstvena pa tudi družbenopolitična tema stopalo v ospredje socialno vprašanje delavskih stanovanj, ki je bilo seveda tudi v tesni zvezi s problemom alkoholizma med delavstvom. Večkrat naravnost obupne stanovanjske razmere delavskega stanu so imele po mnenju političnih aktivistov iz vrst delavskega gibanja, reformatorjev in zdravstvenih izvedencev, ki so si prizadevali za izboljšanje stanovanjskih razmer proletariata, velik vpliv na zdravje in npravstvenost njihovih stanovalcev. »Menili so, da bi bilo delavcem treba ponuditi čista, zdrava, topla in prijazna stanovanja, h katerim bi lahko pripadal še manjši vrt, še boljša rešitev pa bi bil košček lastne zemlje s prikupno delavsko hišico. S tem bi storiili velikansko uslugo tako delavskemu razredu kot tudi celotni družbi, saj bi trdneje povezali zdrave družinske vezi. Kdor namreč najde po prihodu iz tovarne domov revno, umazano in neprimerno bajto, v kateri je prisiljen vdihavati nezdrav, s kužnimi in smrdljivimi izparinami nasičen zrak, ta se v svojem stanovanju gotovo ne bo počutil doma, temveč bo iz njega bežal in velik del svojega prostega časa prebil zunaj svojega doma. Tak dom bo delavcu tuj, nepotrebni izdatki, h katerim bo zapeljan, pa se bodo prav kmalu čutili pri njegovi družini, saj bo veliko porabil z žalostno razvado nenehnega zahajanja v gostilne.⁷³

Proti koncu 19. stoletja je tudi krščanskosocialni dr. Janez Evangelist Krek v svojem znanem spisu Stanovanja delavskega ljudstva ugotavljal, da so delavske stanovanjske razmere naravnost katastrofalne in da škodujejo tako gmotnemu položaju delavstva kot tudi zdravju in morali. V odločno predragih in nezdravih stanovanjih naj bi se po mnenju dr. Kreka »z besedami in dejanji širilo pohujšanje«. /.../ »V tacih nezdravih luknjah ni nobenega nagiba za urejeno rodbinsko življenje. Mož se tako rekoč boji domov; dokler more, ostaje drugod: po beznicah, pri socialno-demokratskih društvih, v gostilnah.« In če že moški ne zdrži doma, kaj šele mladina. Že dečki in mladeniči se hitro spridijo, »še hujše pa je za deklice. Njena ženska natora se ne more razvijati v nečedni luknji, in če je posebna božja milost

⁷³ Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 47.

ne obvaruje, izgubi vsled tega glavni znak svoje natore: nežnost in ž njo združeno sramožljivost. V stanovanju ji je in mora biti dolgčas tembolj, če ni domača hči, marveč hodi le spat tja. Ako nima veselja do cerkve in do pobožnih vaj, je izgubljena. In kje naj dobi tako veselje? Sam dolgčas je zelo velikrat vzrok nepremišljenim zvezam in znanjem, ki ji kmalu izrabijo vse njeno нравno premoženje. Mlajši delavci, vojaki, vedne prilžnosti za ples itd. ji brz začrtajo opolzko pot, katera vodi v vlačugarstvo, v bolnišnice in ječe.⁷⁴

Delavce in še posebej mladino naj bi predvsem učitelji in dušni pastirji opozarjali na nevarnosti alkoholizma in jih odvracali od uživanja alkoholnih pijač. Tudi psihiater dr. Ivan Robida je poudarjal, da je »treba skrbeti za primerna, zdrava in udobna stanovanja nižjih slojev. /.../ Nobena stvar ne goni moža bolj iz stanovanja nego to, če ne najde v njem tega, kar je potrebno za prikupljivo rodbinsko življenje. Tudi je zlasti po mestih skrbeti za napravo ljudskih kuhinj in cenениh razvedrišč, gospodinjstkih in gospodarskih šol, pred vsem pa ljudskih kavarn, kjer ni dovoljeno točiti alkoholičnih pijač. Na tak način preprečijo dobra vzgoja in umestni socialni odnošaji vsako priliko, da bi ljudstvo iskalo v alkoholu svojega rešilca in budilca. /.../ Kar se tiče pivnic, naj se preprečijo kar najbolj mogoče, zlasti beznice naj se ne trpe nikjer. Gostilničarski obrt naj se poveri samo ljudem, o katerih ni nobenega dvoma kake nereelnosti, in o katerih se ve, da niso sami pijanci. Poleg tega naj bi se zavezali ob dovoljenju koncesije s posebnimi predpisi, da ne bodo dajali pijače netreznim osebam. Žganjarije in prodajalnice žganja pa naj se povsod radikalno odpravijo, to je najboljše lečilo, katero so uvedle že razne države zlasti v Severni Ameriki.«⁷⁵

Dr. Robida je grajal tiste kmete in tovarniške delavce, ki zanemarjajo delo in posedajo po krčmah. Gnusili so se mu zlasti tisti, ki pijejo »zloglasni šnops«, predvsem pa najhujši pijanci, ki si žganje »delajo sami iz špirita in vode. V momentu mešanja se razgreje tekočina,

---

⁷⁴ Janez Evangelist Krek, Stanovanja delavskega ljudstva. V: Katoliški obzornik, 1897, str. 223.

⁷⁵ Robida, Alkoholizem, str. 450.

kar povzdigne že vrednost tega nektarja, in da se proces izvrši izdatneje, čehajo ga s tem, da udarjajo s steklenico po kolenu ter nazivljejo pijačo potem 'kolenovec'. In so ljudje, poznam jih nekaj takih – ki izpijejo te brozge povprečno po 2 litra na dan.«⁷⁶

A čeprav so protialkoholni borci v številnih moralnopoučnih zgodbah slikali nadvse grozljive vsakdanje prizore v družinah alkoholikov,⁷⁷ to ni kaj dosti zaleglo. Število pijancev je naraščalo in vse več je bilo tudi »puhlih fraz«, češ da je alkohol potreben za zdravje, za delo, za razvedrilo. Kot je že v osemdesetih letih 19. stoletja ugotavljal dunajski univerzitetni profesor dr. Max Gruber, bi bila splošna prepoved alkohola gotovo nemogoča in nesmiselna, »ker alkohol med današnjimi prehranskimi razmerami največjega dela delovnega prebivalstva komajda lahko pogrešamo, in sicer zato, ker je prehrana tako borna, zaslužek tako nizek, da dohodek velikega dela nepremožnega razreda ne zadošča, da bi si priskrbel fiziološko ustrezno in higiensko pravilno hrano. Velik del delovnega prebivalstva naj bi bil prisiljen, da se hrani s tako veliko količino vodnatih, slabo izkoriščenih, omljednih živil, hkrati pa hrepenijo po okusni in koncentrirani hrani in poživilih. Žganje jim ustvari en del potrebne energije in njegov okus jim poleg tega v nasprotju z njihovo siceršnjo hrano povzroči zelo prijeten občutek, jim malo popestri in razveseli sicer popolnoma mračno in brezupno življenje.«⁷⁸ Tudi profesor dr. Gruber je ugotavljal, da so stanovanjske razmere delavstva tako uborne, da se moški raje zbirajo in klepetajo v »prijaznejši krčmi«, kjer skušajo pozabiti trenutno brezizhodno stisko in grozovito bedo.⁷⁹

Tik pred izbruhom prve svetovne vojne, ki je temeljito zamajala meščanski »včerajšnji svet«, je tudi c. kr. sodni svetnik Milčinski menil, da ljudje pijejo opojne pijače »iz raznih vzrokov. Najmanj se opijajo iz žeje, najbolj pa iz potrebe po prijetnem razburjenju, po veselju. Ljudje niso žejni pijače, žejni so razvedrila, in pijača je

---

⁷⁶ Prav tam, str. 451.

⁷⁷ Takšna je npr. Vsakdanja zgodba, objavljena v Zlati dobi, 1913, str. 147–149.

⁷⁸ Müller, Der Brantwein, str. 38.

⁷⁹ Prav tam, str. 39.

zgolj sredstvo, ki jim privara to razvedrilo.«⁸⁰ Po mnenju Milčinskega naj bi bil mož, ki je vsak dan pijan, »družini v pohujšanje in strah«.⁸¹ »Gnezdo pijanca je gnezdo zanikrnosti in pohujšanja. Nesramnost, silovitost, delomrznost očeta je strupen, pa zapeljiv zgled njegovi deci. In deca se množi in množi v pijančevem gnezdu: nov zarod pijancev in zanikrnežev.«⁸²

Omenjeno mnenje Milčinskega se je okrog leta 1900 dokončno zasidrilo tudi na Slovenskem. Alkoholizem ni bil več deležen samo moralnih obsodb, ni bil več samo greh, temveč je bil razglašen za hudo bolezen, posledica alkoholizma pa naj bi bila progresivna degeneracija posameznikov in naroda. Degeneriranci naj bi bili seveda tipičen pojav tudi v delavskih predmestjih. Številni znanstveniki so iskali kvarne učinke alkoholizma v jedru socialne reprodukcije in družinskem življenju. Tam so najbolj razločno videli satansko zvezo socialne in telesne izprevrženosti. Manjvreden telesni ustroj otrok alkoholikov naj bi bil namreč posledica neposredne zastrupitve zarodka.⁸³

Psihiater in profesor na dunajski univerzi dr. Alexander Pilcz je tako npr. leta 1906 v svojem predavanju o ozdravljivosti alkoholikov ločil dve vrsti pijancev: »Eden pije, ker misli, da mu žganje more nadomestiti kruh, kadar je lačen, drva, kadar ga zebe, meso, kadar se hoče od truda zgruditi; pije, da pozabi za nekaj ur bedo uboge družine, pije, ker ne ve, kje naj prebije svoje proste urice, če ne v krčmi.« Toda takšni pijanci, če jim razložimo dejstva o alkoholu in njegove učinke, poleg tega pa poskrbimo, da bodo mogli človeško živeti, se še lahko rešijo alkoholne odvisnosti. Huje je z drugo vrsto pijancev, s celo vrsto posameznikov, ki jih strokovnjaki imenujejo »degeneriranci«, »psihopatično manj vredni«.

---

⁸⁰ Fran Milčinski, Alkoholizem, kapitalizem, birokratizem. V: Zlata doba, 1913, str. 51. Milčinski je že v brošurici o zanemarjeni in izprijeni mladini na Kranjskem, ki je izšla v nemškem jeziku (Verwahrloste und entartete Jugend in Krain, Laibach, 1906) navajal vzroke za stiske nezaščitene, zanemarjene in izprijene mladine. Izpostavil je predvsem revščino in z njo povezano neizobraženost in pijančevanje. Kristina Vrhovc, Fran Milčinski – vzgojnik, Ljubljana, 1939, str. 33–35.

⁸¹ Milčinski, Alkoholizem, kapitalizem, birokratizem, str. 47.

⁸² Prav tam, str. 48.

⁸³ Erich Wulffen, Der Sexualverbrecher. V: Encyclopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde, 1910, str. 204.

Takšni pijanci kažejo celo vrsto najrazličnejših duševnih anomalij in »ako se količkaj slabo počutijo, jih to naredi popolnoma nezmožne za delo in se tako polasti njihove osebnosti, da zahteva kakšne omame, pomočka v opijanjenju; narkotiziranje postane za nje nekaj, k čemur jih organizem nujno sili. Mnogo pijancev iz navade izhaja izmed takih že od rojstva abnormalno razpoloženih ljudi. Pri velikem delu alkoholizem ni vzrok, ampak posledica, samo en pojav abnormalne duševne konstitucije. Taki ljudje niso degenerirani, ker pijejo, ampak oni pijejo, ker so degenerirani, in pri njih najdemo razen simptomov alkoholizma najrazličnejša druga znamenja splošne psihopatične manjvrednosti, periodično menjavanje čustev, spolne anomalije, epileptoidne in histerične znake, nravno pomanjkljivost itd.«⁸⁴

Tudi druga vrsta pijanca se po mnenju dr. Pilcza morda izgovarja »na vse slučaje«, ki jih je pripisal prvi vrsti pijanca, »toda on je 'moral insane'. Poučujte ga, in v obraz se vam bo smejal, zvišajte mu gmotne dohodke, in v žganjarno bo znosil še to, kar zasluži več, spravite ves alkohol s sveta, in mož se oprime drugega narkotika. Ta je zgubljen in nobena zgovornost, nobena še tako premišljena in odločna propaganda, nobene zakonske določbe ne rešijo tega človeka, ki mu je bilo vtisnjeno znamenje duševne degeneracije že v kali.«⁸⁵ Take »zverine« po mnenju dr. Pilcza nimajo nikakršne prihodnosti, takšni eksempli so že od vsega začetka izgubljeni in popolnoma brezupni. Takšni alkoholiki s prirojeno oz. podedovano degeneracijo ne škodujejo samo sebi, ampak tudi potomstvu. Takšni pijanci so sokrivi »zastrupljenja in rastočega slabšanja prihodnjih rodov.«⁸⁶

Med tovarniškimi delavci, ki so stanovali v bednih stanovanjskih razmerah, pa je kraljevala tudi t. i. stanovanjska bolezen, grozovita, zahrbtna in smrtonosna tuberkuloza. Tudi za jetiko naj bi zboleli predvsem alkoholiki. Zdravnik dr. Avgust Levičnik se je leta 1913 v svojem referatu o alkoholu in tuberkulozi npr. naslonil na sledeč slikovit in zgovoren primer iz prakse:

⁸⁴ Alexander Pilcz, O ozdravljivosti alkoholikov. V: Piščalka, št. 6, 1906, str. 196–197.

⁸⁵ Prav tam, str. 198.

⁸⁶ Prav tam, str. 199–200.

Maja 1909 so me poklicali v ljubljansko predmestje, kjer je v revni sobici »ležal na ubožni postelji bolnik, ubožec z znamenji obsojenca-zemljana, ki so mu že šteti dnevi. Preiskava je pokazala tuberkulozo v zadnjem štadiju. Bolnik je bil 33 let star, vdovec, strojni ključavničar, razumen človek. Vprašal sem ga med drugim, kdaj da je prvokrat začutil bolezen.

»Pred štirimi leti sem začel pokašljevati, za kar pa se v početku nisem dosti menil. Pozneje me je začelo skrbeti, pa si nisem upal k zdravniku!«

»Zakaj ste se bali iti zdravniku?«

»Gospod! Pred šestimi leti sem se oženil, pa kozarec sem ljubil bolj nego ženo. Imel sem kot strojni ključavničar dosti zaslužka, pa vse sem pustil po gostilnah. Popival sem vse noči, spal pa le malo. Po dnevu sem delal, po noči pa bdel po gostilnah in kavarnah. In tega bi ne povedal zdravniku!«

»In kako ste dalje čutili bolezen?«

»Kmalu me je prišla vročica. Stal sem komaj na nogah, pa delal sem naprej, samo da sem nekaj zaslužil, žal samo za pijačo.«

»In dalje ...?«

»Vedno hujše je bilo življenje. Začela sva z ženo prodajati kos za kosom pohištva in se seliti iz slabih stanovanj v še slabša stanovanja. In potem je začela še ona bolehati na jetiki in mi umrla v par mesecih. Pa tudi sam sem omahnil, delati nisem mogel več, zaslužka nisem imel in mati so me vzeli k sebi. Gospod zdravnik, o pijača me je tako daleč spravila.«⁸⁷

Žalostna zgodba bolnika naj bi po mnenju zdravnika Levičnika ilustrirala »važno resnico, da je usodna zveza med alkoholom in tuberkulozo«. Primer pa naj bi bil samo eden od tisočev, ki jih beleži statistika, ki neizpodbitno dokazuje, da je alkohol predisponiran za tuberkulozo. Pri tem se je dr. Levičnik skliceval na številne statistike in takratne avtoritete. Med drugim je navajal podatke »državnega zavarovalnega urada na Nemškem«, češ da tam »trpi več kakor polovica tovarniških

---

⁸⁷ Avgust Levičnik, Alkohol in tuberkuloza. V: Zlata doba, 1913, str. 32–33.

delavcev, ki postanejo do 30. leta za delo nezmožni, na tuberkulozi, in ti so izvečine alkoholiki.«⁸⁸

A predispozicijo alkoholikov k tuberkulozi je treba iskati tudi v drugih razlogih in okoliščinah, ki jih razberemo v naslednjem pacientovem stavku: »Tudi moj oče so hudo pili, kmalu po rojstvu sem jih izgubil.« Po mnenju dr. Levičnika »alkohol oslabi novo življenje v hipu, ko se je pričelo. Ni še dognano, ali so temu krive patološke izpremembe spolnih žlez in sploh organizma staršev – alkoholikov, ali pa naravnostno zastrupljenje klice, tako da se že klicna stanica (Keimzelle) zastrupi; gotovo je, da alkoholni ekscesi in pa kronična zloraba alkohola povzročajo degeneracijo potomstva. V družinah, ki pijančujejo (Trinkerfamilien) umrje dva- do trikrat več otrok kot v tuberkuloznih, in tri- do petkrat več kakor v normalnih. Taki otroci imajo, kakor je v obče znano, labilno, slabejše živčevje, so često božjastni, slaboumni, in so zelo sprejemljivi za tuberkulozo.«⁸⁹

To naj bi bil prvi razlog, da je alkohol predisponiran za tuberkulozo, drugi moment pa naj bi bil v tem, »da jemlje odporno silo tudi organizmu, ki je sicer od rojstva normalen, močan«. Zaradi alkoholizma naj bi trpeli vsi telesni organi, zlasti najvažnejši, ki »postanejo, kakor pravimo, loci minoris resistentiae«.⁹⁰

In ne nazadnje je tu še tretji, prav tako pomemben element dispozicije alkoholikov za tuberkulozo. Alkohol je namreč velik zapeljivec, Nemci mu pravijo »der große Selbsttäuscher«, saj dela človeka lahkomiselnega v vsem, tudi glede zdravja. Pijanci izgubijo »prirojeni instinkt za higijeno, malo pazijo na zdravje in da zadoste strasti, žive v razmerah, ki predvsem peljejo v tuberkulozo. To je popivanje po zaduhlih, zakajenih prostorih pozno v noč, slabo stanovanje, oni nered v življenju, ki ne pozna pravega razmerja med delom in počitkom in ki je tako značilen za alkoholika.« Tretji moment, ki povzroča t. i. stanovanjsko bolezen – tuberkulozo, je torej bedno življenje, ki ga je pacient zdravnika Levičnika še enkrat naslikal takole:

---

⁸⁸ Prav tam, str. 33.

⁸⁹ Prav tam, str. 33–34.

⁹⁰ Prav tam, str. 34.

»Popival sem vso noč. Spal le malo. Po dnevu delal v tovarnah, ponoči pa bdel po kavarnah in gostilnah. In začela sva se seliti z ženo iz slabega stanovanja v še slabša stanovanja. In potem je začela tudi ona bolehati za jetiko, dokler mi ni nagloma umrla.«

Nezdrava, utesnjena, zatohla in temačna stanovanja delavstva so torej tretji razlog za jetiko. In v takih razmerah, v uboštvu živijo tudi »malomarni alkoholiki«, ki »brezbrižno pljujejo na tla, na zrak ne gredo, rajši v beznico, bolnic se ogibljuje v početku, ker ondi ni pijače, po umazanih sobah se igrajo otroci, samo najpotrebnejša hrana se kuha. /.../ Alkoholik neprenehoma zastruplja sebe, rodbino in tako dela gaz, tisto široko pot tuberkulozi, ki decimira naša predmestja.« Zdravnik Levičnik je na koncu poudaril, da je boj proti alkoholu obenem boj proti tuberkulozi, za kar je na III. slovenskem protialkoholnem shodu seveda požel »živahno odobravanje in ploskanje«. ⁹¹

***

Delavstvo, če se izrazimo z besedami Leopolda Puharja, je tudi v letih pred veliko vojno še vedno živelo »v misli, da je najbolje, če se ga v soboto in nedeljo navleče za cel teden«. ⁹² Puhar ugotavlja, da je tako med kmečkim ljudstvom kot med delavstvom največ preteпов in pobojev ob sobotah, nedeljah in praznikih, za vso zločinsko pregreho pa naj bi bila kriva pijanost. V beznicah in gostilnah naj bi se kazale prav žalostne slike. V predmestjih Ljubljane, kot sta npr. Vodmat in Šiška, »vidimo mladenke, ki so prišle v mesto nedolžne in poštene, kako sedaj za kozarec vina prodajajo svoje poštenje in svojo nedolžnost«. ⁹³

»In kakšen je nedeljski počitek našega delavstva! Šest dni mora delavec trdo delati, hudo trpeti, sedmi dan je pa odločen za počitek in izobrazbo. ⁹⁴ Toda delav-

---

⁹¹ Prav tam, str. 34–35.

⁹² Leopold Puhar, Delavstvo in alkohol. V: Zlata doba, 1913, str. 64.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Podrobneje o nedeljskem počitku tudi glede na pijančevanje glej: Andrej Pančur, Na poti k modernemu nedeljskemu počitku. V: Zgodovina za vse, št. 2, 1998, str. 17–40.

cu ne preostane časa ne za počitek, ne za izobrazbo in ne za izpolnjevanje verskih dolžnosti. Ko zjutraj vstane, je njegova prva pot v gostilno na 'gabelfruštek', ki traja navadno do kosila. Po kosilu, če sploh še h kosilu pride, gre takoj zopet v gostilno, kjer presedi celo popoldne, dostikrat pa še celo noč, tako da gre mnogokrat v pone-deljek zjutraj iz gostilne naravnost na delo, ali pa sploh ne gre na delo, marveč naredi 'plavo'.⁹⁵

Leopold Puhar je kot zastopnik delavcev na III. slovenskem protialkoholnem kongresu poudaril, da zaradi alkohola, ki mu je vdan oče oziroma mož, trpi vsa družina. Nesrečna in trpeča žena pijanca je zanj samo »moderna sužnja«, otroci pijancev pa so nesrečniki, ki se lačni, zanemarjeni in raztrgani potikajo po cestah, v spotiko in nadlego drugim ljudem. Okaral je slabo poučene matere, ki imajo »navado, da dajejo otrokom malo vinčka, da bodo laže zobke dobili«. Sploh je grajal starše, ki dajejo svojim otrokom alkohol. Očital jim je, da so »morilci svojih lastnih otrok«, in vse skupaj popestril še s slikovito moralno: »Znano mi je, da dajejo ljudje malim psičkom šnops, da bi ostali majhni in bi bili bolj hudi. Ne vem torej, ali tudi starši, ki dajejo otrokom šnopsa, žele, da bi bili njihovi otroci majhni in hudi kakor kužki?«⁹⁶

Podobno kot številni drugi protialkoholni borci je tudi zastopnik delavstva /in spreobrnjeni pijanec/ Leopold Puhar poudaril, da je treba mladino dobro vzgajati in jo odvracati od alkohola. Če je že »pijanca spreobračati toliko, kakor hudiča za ušesa vleči«, pač ne gre puščati v zanemarjenosti mladine. »Če bo dobro vzgojena, je zlat kapital, ki nam bo enkrat donášal bogate obresti. In morda še mi dočakamo čase, ko bomo videli sadove semena, ki ga sedaj sejemo.«

A prihoda »zlate dobe« na Slovenskem niso dočkali. Pilo se je še naprej, gostilničarji so iz žepov delavcev

⁹⁵ Puhar, Delavstvo in alkohol, str. 64.

⁹⁶ Prav tam, str. 66. O dajanju alkohola otrokom je poročal že Lipič, ki pravi, da v Ljubljani »vsako leto umre kar nekaj otrok v najnežnejšem otroštvu tudi zato, ker jim matere in stare ženske dajejo vino, ko zbolijo. Tako je v teh krajih med preprostimi ljudmi nastal pregovor, da je treba otroku z vinom olajšati rast zob, pa četudi bi mati zato morala prodati svoje zadnje spodnje krilo. V epidemiji oslovskega kašlja leta 1830 so otrokom celo stregli s figami v žganju in bili prepričani, da je to zanesljivo zdravilno sredstvo.« – Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 192.

še naprej izvajali denarce, v gostilnah so se v dodatno zabavo pojavili še moderni godbeni avtomati, pijanske ekscese so dopolnjevali še pohujšljivi plesi. V delavskih predmestjih, kot je bilo npr. Gaberje v občini Celje – okolica, si še vedno srečeval razigrane pijančke, ki so ob kozarčku iskali razvedrila in sprostitve po napor-nem delu. Pijanski ekscesi med delavstvom so bili torej nekaj povsem običajnega, pogosto pa so se končali s prepiri, izzivanjem in pretepi, ali kot je npr. junija 1909 o enem takšnih eksemplov poročal Narodni dnevnik: »Včeraj je hodil nek Štefanič Karol po Gaberju, vpil 'auf biks' in hotel začeti na vsak način pretep. Ker se ga na cesti ni hotel nikdo usmiliti, je šel v gostilno k Lastovki. Tam je sedel nek tesar Lojz, kateremu je potožil Štefanič svoje težave in ga objednem opozoril, da ima za eventualni pretep dva noža na razpolago. Stvar se je razvijala naprej in končno je Lojz z vrčkom tako silno udaril Štefaniča po desnih sencih, da je dobil zelo nevarno rano.«⁹⁷

Prizadevni borci za treznost slovenskega naroda so z vso ostrino nastopali zlasti proti brezvestnim gostilničarjem, ki so veljali za satanove zaveznike in smrtne sovražnike protialkoholnega gibanja. Leta 1913 pa niso več samo grmeli proti beznicam, temveč so začeli bolj tvor-no razmišljati o vprašanju preoblikovanja gostilniške obrti v prid družbi in gostilničarjem samim. Začeli so toplo priporočati brezalkoholne gostilne, saj so se do-bro zavedali, da ljudje po napor-nem delu v gostilnah »ne iščejo samo pijače, ampak tudi razvedrila in tovarišije, in to najdejo v krčmi, ki jih pa navaja k pitju in napravi iz njih pijance«.⁹⁸

Ker protialkoholni boj doma ni žel velikih uspehov, so kot ideal predstavljali abstinenčno gibanje v Švici, ki naj bi bila nekakšna indija koromandija za delavstvo. Švica naj bi bila »lepa dežela. Pa ne tako kakor dekla s klobukom, samo na zunaj. Pridna, modra, učena; od nje se lahko učimo. Mleko in sir je tukaj glavna jed kme-

---

⁹⁷ Janez Cvirn, Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje, Celje, 2006, str. 44.

⁹⁸ Iz govora protialkoholnega borca prof. dr. Johanna Udetta iz Gradca o preobliko-vanju krčem. Poročilo o XIV. Mednarodnem protialkoholnem kongresu, ki je od 22. do 27. septembra 1913 potekal v Milanu. V: Zlata doba, 1913, str. 139.

ta in delavca. Organizacija abstinentov gre tu bujno v klasje.«⁹⁹

V Švici, natančneje v Zürichu, je Žensko društvo že leta 1894 v boju proti alkoholu ustanovilo prve brezalkoholne gostilne, katerih število je v naslednjih letih stalno naraščalo in so bile vseskozi dobro obiskane. Slovenski delavec je o uspehih švicarskih brezalkoholnih gostiln nato poročal: »Ljudje ti pijejo čaj brez ruma (poprej nisem vedel, da se dobi tako dober čaj na svetu brez ruma), kakao, kavo brez cukra in razna brezalkoholna vina. Za prigrizniti se dobe vse vrste močnatih jedi in slaščice. Vse je to vzorno urejeno, povsod se sveti in vlada krasen red, da se nisem mogel dovolj načuditi. Kljub tesnosti v gostilni dobiš naročeno stvar takoj, natakarica je kot ura, vsaka ima svoj posel in vsem gre od rok, da je čudno. In kar me je osupnilo, so bili gostje. Trezni so bili vsi, nobenega vpitja in surovosti. Vse je silno poceni. Kosilo stane 50, 70 ali 90 santimov. Toda drugod se nikjer ne naješ izpod enega franka. Zavoljo tega je zlasti naval delavstva silen. In temu je najbolj treba pomagati. Ko sem bil prvič v tej gostilni, skoraj nisem verjel. Delavci so pili mleko in se obnašali vzorno. Prijel sem se za glavo in vprašal, če niso vse to sanje. A niso bile; tudi delavec je človek kot drugi, kadar nima alkohol vmes svojih krempljev. Po teh gostilnah se vsak dan porabi 2000 litrov mleka. Kolike socialne važnosti je to, mi ni treba poudarjati. Na tisoče delavskih družin blagoslavlja svoje rešitelje.«¹⁰⁰

Poročevalec iz Švice je v nadaljevanju hvalil uspehe socialnih demokratov v boju proti alkoholizmu. Pohvalil je tudi krasno zdravilišče v Zürichu, »ki je zlasti za delavstvo neprecenljive dobrote. Otroška zavetišča, kjer starši puščajo v varstvu svojo deco, medtem ko so v tovarni. Prirejajo kurze, igre itd. Uspeh je viden. Ni demonstracij proti draginji, ni pretefov, v delavska stanovanja se je naselila zadovoljnost in družinska sreča.«¹⁰¹

Vidni uspehi abstinencnega gibanja v Švici so na

---

⁹⁹ Protialkoholno delo in brezalkoholne gostilne v Švici. Pismo slovenskega delavca iz Švice. V: Zlata doba, 1913, str. 144.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 145.

¹⁰¹ Prav tam.

Slovenskem seveda lahko služili le kot ideal, saj se vremena Kranjcem, Štajercem, Korošcem in Primorcem še dolgo niso zjasnila. Mleko in sir na Slovenskem nikakor nista bila glavna jed kmeta in delavca. Preprosti delavci, ki so tolkli bedo, so še vedno verjeli, da jih alkohol pogreje. Nekateri so nasprotno trdili, da je alkohol dober proti vročini. Nekateri so mislili, da jih samo alkohol spravlja v dobro voljo. Nekateri pa so si gasili žejo, da bi zmogli naporeno delo, prepričani, da brez izpitega kozarčka žganja ne bodo mogli vztrajati.¹⁰² Slednje zmotno mišljenje so tudi protialkoholni borci imeli za najhujši vzrok pijančevanja. Ljudje pa so imeli še morje izgovorov za pitje. En frakeljček s prijateljem za boljše spanje, en frakeljček, za lažje bedenje, eno šilce za moč in zdravje, kozarček za boljše počutje. Delavske gostilne so kot osrednja družabna shajališča delavstva še vedno cvetele, za moške so bile prostor umika od vsakdanjih bremen, skrbi in bede. Predstavljale so »drugi dom«, refugij, kamor so se za razliko od žensk lahko zatekli, se družili in si privoščili večjo ali manjšo mero opojne omame.

Eden glavnih pojavov, ki je zaznamoval žalostne razmere delavstva v 19. in na začetku 20. stoletja, je bil torej alkoholizem, gostilne pa so ob stanovanjski stiski odigrale pomembno vlogo družabnih srečevališč, v katerih so se delavci ob kozarčku lahko sprostili in vsaj za trenutek pozabili na resničnost. Eldorado, kjer je glavna jed mleko in sir in kjer so jim na voljo poceni brezalkoholne gostilne po švicarskem vzoru, pa je bil za delavstvo na Slovenskem žal lahko le pobožna želja.

---

¹⁰² Trboveljski rudarji so se npr. »na 'šiht' gredoč 'okrepili' z doma narejenim pelinkovcem, imenovanim tudi 'arbajterkonjak', v gostilno pa so zavili tudi po »šihtu«, saj so morali nadomestiti izgubljeno tekočino. Jana Mlakar Adamič, *Gostilna, V: Srečno... črne doline. Katalog razstave, Zasavski muzej, Trbovlje, 2001, str. 104.*